

Alicja SZAJNOWSKA-WYSOCKA, Maria SOBALA
Uniwersytet Śląski w Katowicach

REWITALIZACJA PRZESTRZENI MIEJSKIEJ W KONURBACJI GÓRNOŚLĄSKIEJ

REGENERATION OF URBAN SPACE IN THE UPPER-SILESIAN CONURBATION

ABSTRACT: The article discusses the first examples of regeneration strategy of post-mining areas in Katowice and Myslowice according to diverse projects of regeneration, which are at different stages of accomplishment. It therefore depicts:

1. the characteristics of post-industrial area transformation of the “Kleofas” mine, which, with its new function, is once more of use to the inhabitants of the *city*, conurbation and the region,
2. the scenario of regeneration solutions of the former “Katowice” mine area for public use (services) with the preservation of the historic mining complex,
3. the need to regenerate other post-industrial and urban areas as well as the development of a function succession programme for degraded areas.

These regeneration ventures reflect all the phases of existence of industrial areas in urban space, i.e. from coexistence, through the dominance of mining, to the collapse of mines. Their liquidation brought about the isolation and rejection of this dysfunctional activity in the economic structure of the city and introduction of new functions which, in the process of regeneration, caused a functional and spatial re-integration with the city.

KEY WORDS: regeneration, post-industrial areas, urban space, cultural landscapes, the Upper-Silesian conurbation

Wprowadzenie

Proces rewitalizacji na świecie i w Europie odbywa się od 60 lat i dotyczy przede wszystkim krajów wysoko uprzemysłowionych i zurbanizowanych. Wiodącym krajem w zakresie rewitalizacji jest Wielka Brytania, której doświadczenia mogą stanowić wzorzec dla rozwiązań problemów rewitalizacji w Polsce (Lang 2005). Złożyło się na to wiele czynników specyficznych dla Wielkiej Brytanii, a mianowicie: 1. największy kryzys miast; 2. wysoki stopień urbanizacji (89,1%), 3. różnorodność form rewitalizacji w autonomicznych regionach (Szkocja, Północna Irlandia, Anglia, Walia), 4. tradycje

urbanistyczne i planistyczne, 5. polityka miejska i planowanie przestrzenne, 6. ośrodki akademickie i naukowe z ich kompletnymi koncepcjami rewitalizacyjnymi, 7. statystyka publiczna, 8. środki na rewitalizację (Cullingworth, Nadin 2006). Wszystko to sprawia, iż żaden inny kraj nie posiada tak bogatych i różnorodnych aplikacji w polityce rewitalizacji (Pacione 2001).

W przygotowaniach programów rewitalizacji na użytek własny i Unii Europejskiej istotną rolę odegrała Francja, w której od pierwszych lat powojennych podjęto (rząd z samorządami) kosztowną inicjatywę odnowy miast. Najpierw była to akcja „renowacji urbanistycznej” a następnie – „rewaloryzacja” w miastach historycznych. Francja w oparciu o własne aplikacje miejskie stała się liderem w niektórych programach europejskich (Urban I i II, Urbact I i II). W obiektywnej ocenie francuskiego dorobku w zakresie rewitalizacji należy zauważyć wieloletnie doświadczenie w: aplikacjach odnowy urbanistycznej, modernizacji dawnych dzielnic miejskich i polityce mieszkaniowej (Skalski 2009).

W wąskiej czołówce krajów o wieloletnich doświadczeniach w rewitalizacji miast, obok Wielkiej Brytanii i Francji, znajdują się Niemcy, gdzie wprawdzie dość wcześnie rozpoczęto działania rewitalizacyjne, ale ich zakres i koncepcje długo ewoluowały, aż do momentu zjednoczenia obu państw niemieckich. Wówczas zyskały miano „niemieckiego modelu rewitalizacji”, który nadal poszerza pojęcie i zakres przedsięwzięć rewitalizacyjnych (*Rewitalizacja miast...* 2009).

Działania rewitalizacyjne zmierzają do ponownego ożywienia zdegradowanych terenów (górnictwych, przemysłowych, kolejowych, militarnych) pod względem gospodarczym i społecznym. Rezultatem rewitalizacji będącej instrumentem zarządzania przestrzenią są działania:

1. bezpośrednie, zastępujące dotychczasowe funkcje (przemysłowe) nowymi działalnościami (najczęściej usługowymi), a więc – sukcesja funkcji,
2. pośrednie, zmieniające wizerunek miasta.

Pojawienie się przemysłu spowodowało zakłócenie funkcji miejskich i przekształcenie przestrzeni tworzącego się ośrodka przemysłowego. Tereny przemysłowe, zwłaszcza przemysłu wydobywczego, ze względu na swoją wielkość i znaczenie gospodarcze stały się najważniejszymi fragmentami przestrzeni miejskiej. Egzystowanie terenów przemysłowych w mieście ma swoje etapy: 1. lokowanie (koegzystencja z miastem), 2. rozwój (dominacja w mieście), 3. kryzys, likwidacja przedsiębiorstw (izolacja od miasta), 4. upadek, ugór przemysłowy (odrzućenie przez miasto), 5. rewitalizacja, nowe funkcje (integracja z miastem).

Perspektywa miasta postindustrialnego wiąże się z eliminacją przemysłu z wewnętrznego obszaru miasta (konurbacji) i rewitalizacją pozostałych po nim terenów pod działalność sektora usługowego. Cechą charakterystyczną rewitalizacji i odnowy krajobrazu kulturowego jest zachowanie i adaptacja pod nową działalność cennej zabudowy przemysłowej (Słodczyk 2001, Szajnowska-Wysocka 2006).

Rewitalizacja według definicji S. Kaczmarek (2001) jest procesem, któremu mogą być poddane tereny miejskie o różnym przeznaczeniu, np. przemysłowe, komunikacyjne,

militarne. To sekwencja planowych działań mających na celu stymulację gospodarczą oraz zmianę struktury przestrzennej i funkcjonalnej zdegradowanych terenów miasta. Jest to więc proces naprawczy krajobrazu kulturowego, w którym na miejsce ugoru przemysłowego („martwego” obszaru miasta) wprowadza się nowe funkcje, co wyzwała przekształcenie dotychczasowej formy przestrzennej – adaptację i modernizację starej zabudowy oraz wznoszenie nowych obiektów. Oczywiście warunkiem zaistnienia rewitalizacji jest upadek istniejącej funkcji i zaplanowane działania dla sukcesji nowej działalności miejskiej.

Celem opracowania jest przedstawienie przykładów rewitalizacji terenów po zlikwidowanych kopalniach węgla kamiennego w Katowicach („Katowice” i „Kleofas”) i w Mysłowicach („Mysłowice”) oraz Browaru Mokrskich (w Katowicach), które umożliwiają naświetlenie procesu adaptacji tych terenów dla celów użytkowych. Realizacja tego celu wyznaczyła trzy częściowe zadania badawcze:

1. charakterystyka przemiany rewitalizacyjnej terenu poprzemysłowego po kopalni „Kleofas”, który ponownie z nową funkcją służy mieszkańcom miasta, konurbacji i regionu;

2. scenariusz rozwiązań rewitalizacyjnych terenu (po kopalni „Katowice”) dla użyteczności publicznej (usługowej) z zachowaniem zabytkowych obiektów kopalnianych;

3. wskazanie potrzeby rewitalizacyjnej innych terenów poprzemysłowych i miejskich oraz opracowania programu przywracania terenom zdegradowanym utraconych funkcji społeczno-gospodarczych.

Bazę empiryczną dla tego opracowania obok literatury tematycznej stanowią lokalne programy rewitalizacyjne i opracowania stosownych instytucji gospodarczych i społecznych. Można tutaj wymienić:

- Program Rewitalizacji Miasta Katowice (2004),
- Lokalny Program Rewitalizacji Miasta Katowice (2007),
- Miejski Program Rewitalizacji Miasta Mysłowice (2005–2006),
- plany zagospodarowania przestrzennego (Katowice, Mysłowice),
- opracowania: Katowickiego Holdingu Węglowego SA (2009), Stowarzyszenia „Pamięć” (2009), Polskiego Centrum Inwestycyjnego SA (2009),
- materiały pozyskane w trakcie badań terenowych.

Ponadto wykorzystano artykuły prasy regionalnej, audycje radiowe, programy telewizyjne, referaty okolicznościowych konferencji i spotkań oraz autoryzowanych stron internetowych.

Rewitalizacja terenu kopalni „Kleofas” („Gottwald”)

Plan rewitalizacji terenu po tej kopalni zakładał budowę (na powierzchni 30 ha) kompleksu nowoczesnej architektury miejskiej składającej się z obiektów handlowych, rekreacyjnych, rozrywkowych (Silesia City Center), osiedla mieszkaniowego oraz obiektów biurowych i wielouługowych (dzielnica Dąb).

Teren po kopalni „Kleofas” stał się jednym z największych restrukturyzowanych i rewitalizowanych obszarów w Europie. Czas rekultywacji terenu pod budowę Silesia City Center trwał pół roku na przełomie lat 2004/2005 (Paszkievicz 2006). Zatem w 100 lat po rozpoczęciu wydobywania węgla ruszyły prace przywracające temu terenowi możliwości pełnienia nowych funkcji miejskich dla Katowic, konurbacji i regionu, z zachowaniem jednocześnie jego historycznego i górniczego charakteru.

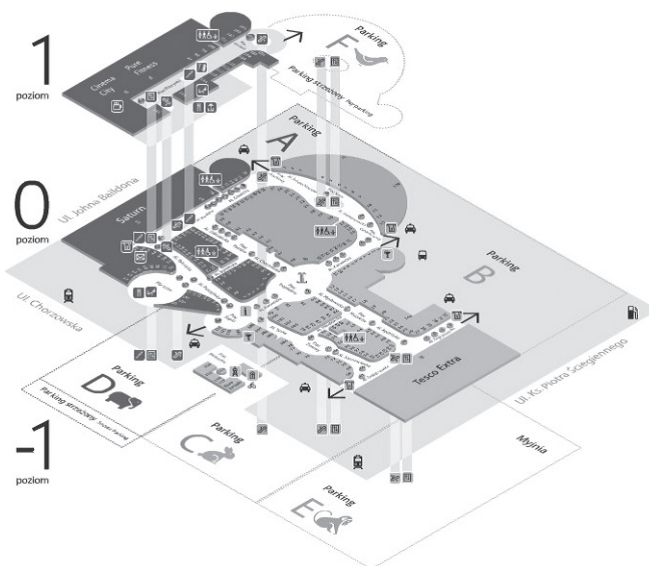
Wybór regionu śląskiego, dokładnie Katowic, jako pierwszego miejsca takiej inwestycji był podyktowany rolą gospodarczą, jaką odgrywał w gospodarce polskiej. Ów region nadal reprezentuje ogromny potencjał rynkowy i rozwiniętą infrastrukturę komunikacyjną.

Realizację tego pilotażowego i wyjątkowego przedsięwzięcia powierzono węgierskiej firmie TriGranit Development Corporation, zaliczanej do grona czołowych deweloperów Europy Środkowo-Wschodniej. Realizację inwestycji podjęto w czterech fazach. W pierwszej fazie powstał obiekt handlowo-rozrywkowy (Silesia City Center), który otwarto już w listopadzie 2005 r. Centrum handlowe zajmuje powierzchnię 65 tys. m², jego wewnętrzną przestrzeń funkcjonalną podzielono na 13 alei nazwanych od miast konurbacji górnośląskiej i 8 placów tematycznych, pełniących funkcję rekreacyjną i rozrywkową. Na centralnym Placu Tropikalnym umieszczono fontannę wyrzucającą wodę na wysokość 13 m. Wzdłuż alei i placów rozmieszczono 250 sklepów, sieć instytucji wielousługowych, restauracji, kawiarenek oraz banków i licznych punktów internetowych. Na pierwszym piętrze Centrum znajduje się 13 sal kinowych Cinema City, centrum rozrywkowe Fun City z salonem gier, dyskoteką, bilardem i kręgielnią. Na dachu umieszczono ogród o powierzchni około 3000 m². Klienci City Center mają do dyspozycji 3 tys. miejsc parkingowych (rysunek 1) (Szajnowska-Wysocka 2008).

Przy wejściu do nowego obiektu znajdują się historyczne budynki dawnej kopalni. Wznosząca się nad centrum i widoczna z daleka zabytkowa wieża szybu kopalnianego „Jerzy” jest symbolem integracji przeszłości z nowoczesną przyszłością. Z kolei w odrestaurowanej kotłowni maszyny wyciągowej usytuowano galerię sztuki Almi Decor oraz siedzibę SCC, a w budynku maszynowni szybu „Jerzy” umieszczono Kaplicę św. Barbary (rysunek 2).

Drugi etap rewitalizacji omawianego obszaru przemysłowego stanowi budowa osiedla mieszkaniowego Dębowe Tarasy jako największa planowana inwestycja mieszkaniowa w Katowicach. Nowoczesny i atrakcyjny pejzaż osiedla wynika z kaskadowej architektury 4 budynków 11-piętrowych i 8 budynków 4-piętrowych. We wszystkich budynkach zastosowano nowoczesne rozwiązania technologiczne. Ponadto układ dróg wewnętrznych i aranżacja otaczającej zieleni podnoszą jakość estetyczną otoczenia. Jego bezpieczeństwo zapewnia system ochrony i monitoringu (rysunek 3).

W trzecim etapie rewitalizacji terenu byłej kopalni „Kleofas” przewiduje się budowę nowoczesnych budynków biurowych Silesia Office Towers. Architekt S. Kuryłowicz (autor projektów warszawskich biurowców) zaprojektował dla Katowic biurowiec w postaci dwóch wież różniących się wysokością i barwą. Wyższa z nich będzie szklana

Rys. 1. Silesia City Center a) plan Centrum Handlowego b) widok od strony parkingu, w tle wieża wyciągowa – symbol centrum

Źródło: www.silesiacitycenter.com.pl.

i 34-kondygnacyjna (125 m wysokości), pokryta rastrem czarnej kratownicy. Natomiast niższą wieżę, 15-kondygnacyjną (55 m), pokryje biała siatka. Między tymi bryłami biurowców powstanie plac reprezentacyjny połączony zielonymi alejami z pozostałym terenem Centrum.

Rys. 2. Symbol Silesia City Center – wieża szybu kopalnianego „Jerzy” oraz Kaplica św. Barbary

Źródło: fot. Marta Buczek, 2006.

Rys. 3. Osiedle Dębowe Tarasy

Źródło: Materiały TriGranit <http://katowice.gazeta.pl/katowice/55,35017,5701903.html>.

Rewitalizacja terenu kopalni „Katowice” i Browaru Mokrskich oraz innych obiektów przemysłowych

Proces likwidacji kopalń (dzielnica Bogucice) rozpoczęto w 1999 r. i przewidziany jej zakres obejmował 227 budowli obiektów naziemnych. W pierwszej kolejności do likwidacji zakwalifikowano obiekty w złym stanie technicznym i niemożliwe do adaptacji dla innej działalności (funkcji). Wyburzono obiekty o konstrukcji stalowej i stalowo-murowanej, tzn. budynki zakładu przerobczego oraz wieże wyciągowe szymbów „Gwarek” i „Warszawa” oraz szymbów peryferyjnych. Szymby te zostały zasypane (Kalisz 2004).

Na terenie byłej kopalni „Katowice” istnieje wiele obiektów zabytkowych objętych opieką konserwatorską należą do nich: wieża wyciągowa, obiekty szymbu „Bartosz” z unikatową (w skali europejskiej) parową maszyną wyciągową, warsztat elektryczno-mechaniczny oraz stolarnia. Ten teren od 2006 r. stał się własnością Muzeum Śląskiego.

W ramach Regionalnego programu operacyjnego województwa śląskiego na lata 2007–2013 budowa nowego Muzeum Śląskiego jest traktowana jako „kluczowy projekt” o prestiżowym znaczeniu. Kryteria konkursu architektonicznego na koncepcję nowego gmachu muzealnego były uwarunkowane jego funkcją i kształtem dostosowanym do zabytkowych obiektów byłej kopalni „Katowice” i przestrzeni urbanistycznej miasta. Nowy budynek Muzeum Śląskiego będzie usytuowany w południowej części pogórniczego terenu, w bliskim sąsiedztwie DTŚ, a więc będzie swoistą bramą wjazdową do miasta. W 2007 r. austriaccy projektanci wygrali konkurs na projekt architektoniczny

gmachu Muzeum Śląskiego i podpisali umowę z miastem na realizację projektu budowlanego, który umożliwił rozpoczęcie budowy w 2010 r. (rysunek 4).

Obecnie trwają jeszcze prace rewitalizacyjne, tj. po niezbędnych wyburzeniach są prowadzone prace konserwatorskie budynków zabytkowych. Z pobliskiego terenu o nieregulowanych stosunkach własnościowych przeniesiono i zrekonstruowano budynek pierwszej portierni kopalni. Ów budynek pełnił w przeszłości również funkcję warsztatu rymarskiego, stąd nazwa „Rymarki”. Kolejnymi budynkami rewitalizacyjnymi były budynki łaźni i stolarni. W byłej stolarni zorganizowano wystawę prac konkursowych nowego Muzeum Śląskiego. W przyszłości obok Muzeum Śląskiego planuje się wybudowanie Centrum Kongresowego i Muzeum Archidiecezjalnego oraz osiedla mieszkaniowego.

Rys. 4. Nowa siedziba Muzeum Śląskiego a) projekt nowej siedziby Muzeum Śląskiego na terenie po byłej KWK Katowice b) nowa siedziba Muzeum Śląskiego w 2013 r.

Źródło: http://przemiana.katowice.eu/projekty/23/nowa_siedziba_muzeum_slaskiego.html; http://przemiana.katowice.eu/aktualnosci/109/muzeum_slaskie_gotowe_do_odbioru.html.

Trzecim projektem rewitalizacji całego obszaru po zakładzie przemysłowym jest przekształcenie Browaru Mokrskich (dzielnica Szopienice) w kompleks wysokostandardowych biur i magazynów Factory Centrum. Obecnie obiekt ten stanowi siedzibę kilkudziesięciu firm i dysponuje ogromną powierzchnią użytkową około 30 000 m². Na terenie browaru powstały ponadto: place, uliczki, zaułki i zieleńce, które są miejscem ekspozycji sztuki współczesnej oraz występów artystycznych (www.katowice.eu).

W przestrzeni miejskiej Katowic znajduje się jeszcze wiele dużych obszarów po zakładach przemysłowych o niesprecyzowanych planach ich przyszłego zagospodarowania, a jeżeli zaczęto rewitalizację, to jest ona fragmentaryczna bądź żywiolowa. Do tego typu obszarów można zaliczyć tereny po hutach cynku „Silesia” i „Uthemann” oraz hucie żelaza „Baildon”, ponadto duży obszar (w dzielnicy Szopienice-Borki) zdegradowany przez działalność górnictw i hutniczą bez planu zagospodarowania.

Dużą grupę rewitalizacyjnych obiektów poprzemysłowych stanowią elementy zabudowy przemysłowej. Budynki pogórnictwa i pohutnicze są wprawdzie trudne do zaadaptowania dla innych funkcji, ale jest to możliwe, jak wskazują doświadczenia krajów zachodnioeuropejskich. Oprócz wymienionych powyżej kompleksowych adaptacji zabudowań pogórnictwa dla funkcji: handlowych, rekreacyjnych, rozrywkowych, turystycznych i administracyjnych można wymienić jeszcze budynek szybu „Wilson” kopalni „Wieczorek” przekształcony na potrzeby galerii sztuki, przy okazji obiekt ten zyskał jeszcze jedną funkcję usługową – turystyczną poprzez lokalizację na Szlaku Zabytków Techniki Województwa Śląskiego. Inne przykłady to: 1. przekształcenie budynków przemysłowych (dzielnice: Załęże, Szopienice, Wełnowiec) na wysokostandardowe biurowce, 2. wykorzystanie niedokończonego budynku po Zakładach „Opta” (Józefowiec) pod budowę nowej siedziby Izby Celnej w Katowicach (Lokalny program rewitalizacji... 2007).

Odrębną grupę obiektów poprzemysłowych wymagających rewitalizacji stanowią nieużytki poprzemysłowe: hałdy, zwałowiska, osadniki i zapadliska. Są to duże formy antropogeniczne przekształcające środowisko przyrodnicze i krajobraz miejski, które przed nową funkcją wymagają rekultywacji (Lamparska-Wieland, Waga 2003). Najprostszym sposobem likwidacji hałdy jest jej rozbiórka i wykorzystanie nagromadzonego materiału np. do budowy dróg, a następnie wtórne zagospodarowanie uwolnionego terenu. Tak uczyniono z większością hałd; najnowszym przykładem tego typu rewitalizacji była budowa centrum handlu hurtowego „Macro Cash and Carry” w miejscu hałdy kopalni „Kleofas” (Dulias, Kupka 2002). Pozostałe hałdy nie są już nadbudowywane i czekają na koncepcję dalszego zagospodarowania. Do tej pory sprecyzowano plany względem hałd (w dzielnicach Kostuchnie i Murckach), które będą przekształcone w park rekreacyjno-sportowy „Południe” według projektu Integra Silesia realizowanego w latach 2004–2006 przez przedstawicieli trzech regionów poprzemysłowych w Europie – miasta: Köln, Lille i Katowice, w celu opracowania programu zarządzania zasobami oraz ponownego wykorzystania zdegradowanych terenów poprzemysłowych. A więc niezbędna jest strategia sukcesji funkcji miejskich i przemian w krajobrazie kulturowym.

Poza hałdami w przestrzeni Katowic jest wiele antropogenicznych zbiorników wodnych (wzrostki piasku lub gliny oraz niecek z osiadania). Te obiekty poprzemysłowe często zyskują walory przyrodnicze i trafiają pod ochronę w postaci tzw. użytków ekologicznych czy zespołów przyrodniczo-krajobrazowych. Oprócz tego są atrakcyjnym miejscem rekreacji i wypoczynku. Ośrodki tego typu powstawały już w drugiej połowie XX w. z inicjatywy zakładów przemysłowych na cele socjalne i mimo iż ich czasy świetności minęły, nadal pełnią te funkcje. Ośrodki rekreacyjne znajdują się również przy zespole przyrodniczo-krajobrazowym Szopienice-Borki, przy stawach na osiedlu Tysiąclecia (użytek ekologiczny), w kompleksie Barbara-Janina (dzielnica Giszowiec) i ośrodka Bolina (dzielnica Janów). Obecnie najintensywniej zagospodarowywana i modernizowana w Katowicach jest Dolina Trzech Stawów, gdzie uwidacznia się nowy kierunek rewitalizacji użytku ekologicznego – budowa ekskluzywnych osiedli mieszkaniowych. Takie osiedla powstaną również w miejscu po cegielni przy stawie Grünfelda (rysunek 5), (Chmielewska 2010).

Rys. 5. Osiedle „Mały Staw” w Dolinie Trzech Stawów w Katowicach

Źródło: <http://katowice.naszemiasto.pl>.

Ostatnia grupa obiektów poprzemysłowych, które są rewitalizowane w Katowicach, to zabudowa towarzysząca w postaci osiedli i kolonii patronackich budowanych dla pracowników hut i kopalń z inicjatywy ich właścicieli. W większości przypadków obiekty te przetrwały dłużej niż zakłady, dla których powstały, i nadal funkcjonują w przestrzeni miejskiej. Niestety, mimo to, iż część z nich jest unikatowa pod względem urbanistycz-

nym i architektonicznym, większość charakteryzuje się obecnie niskim standardem i złym stanem technicznym (rysunek 6). Ze względu na ich funkcję mieszkaniową oraz swoiste „wtopienie się” w tkankę miejską stanowią niejako spójnik między rewitalizowanymi obszarami poprzemysłowymi i miejskimi (Chmielewska 2009, 2012a).

Rys. 6. Fragment patronackiej zabudowy mieszkaniowej kopalni „Kleofas” przy ul. Lisa w dzielnicy Katowic – Załężu

Źródło: Chmielewska 2009.

Lokalny program rewitalizacji miasta (2007) oprócz rewitalizacji zdegradowanych terenów miejskich przewiduje rewitalizację społeczną. Jej programem objęto cztery obszary wybrane według następujących kryteriów:

1. wysoka stopa bezrobocia a niski poziom wykształcenia ludności;
2. wysoka przestępczość;
3. wysoki poziom ubóstwa i trudne warunki mieszkaniowe;
4. wysoki stopień degradacji infrastruktury technicznej i zasobów mieszkaniowych;
5. duża liczba obiektów o wartości kulturowej i architektonicznej (zabytkowych).

Do rewitalizacji społecznej wybrano dwie stare dzielnice (Załęże i Szopienice) zamieszkiwane niegdyś głównie przez robotników, o chaotycznej, zróżnicowanej zabudowie i układzie przestrzennym o rolniczej genezie, uważane dzisiaj za niebezpieczne i siedliska biedy. Ponadto tym programem objęto dwa podupadłe zabytkowe osiedla robotnicze – Giszowiec i Nikiszowiec. Planowane działania rewitalizacyjne na tych ob-

szarach są na ogół podobne i dotyczą renowacji lub modernizacji (termomodernizacji) budynków mieszkaniowych, a w szczególności budynków zabytkowych, zmiany sposobu ogrzewania, gospodarki wodno-ściekowej, przebudowy kanalizacji i modernizacji dróg. Jednocześnie są realizowane programy społeczne: przeciwdziałanie patologiom społecznym i bezrobociu, wspieranie osób wychodzących z ubóstwa.

Oprócz wymienionych działań o charakterze zachowawczym rozpoczęto bardziej rewolucyjne plany prowadzące jeśli nie do całkowitej zmiany funkcji miejsca, to przynajmniej do dodania mu kolejnej funkcji – turystycznej. Dotyczy to dwóch zabytkowych osiedli patronackich: Giszowca i Nikiszowca umieszczonych na Szlaku Zabytków Techniki Województwa Śląskiego. Obiekty te odwiedzają turyści, ale nie są w pełni gotowe na przyjęcie dużego ruchu turystycznego. Konieczny jest rozwój stosownej infrastruktury. Do tej pory poczyniono niewielkie oraz interesujące zabiegi rewitalizacyjne, a mianowicie: w Giszowcu w dawnej stajni stworzono galerię sztuki „Gawlikówka”, a w Nikiszowcu w dawnej pralni zlokalizowano filię Muzeum Historii Katowic „Magiel”. Na tym osiedlu powstał też pierwszy nietypowy hotel, tzn. kilka mieszkań w różnych częściach osiedla zamieniono w apartamenty do wynajęcia, sąsiadujące z lokalami zwykłych jego mieszkańców (rysunek 7) (www.nikiszowiec.katowice.pl).

Kolejnym interesującym przedsięwzięciem prowadzącym do zmiany funkcji osiedla mieszkaniowego może być realizacja projektu dotyczącego kolonii robotniczej Alfred (dzielnica Wełnowiec). Fundacja dla Śląska wnioskuje, by zamienić zabytkowe zabudowania kolonii na „Fabrykę Sztuki”.

Odrębną kwestią w rewitalizacji terenów miejskich jest uporządkowanie tzw. zieleni miejskiej. Zakłada się stworzenie „ciągłego systemu zieleni w mieście, z alejami i miejscami odpoczynku wśród zieleni w ramach zagospodarowania istniejących i nowych przestrzeni publicznych” (Lokalny program rewitalizacji... 2007, s. 55).

Szczególnym fragmentem miasta jest jego centrum, które charakteryzuje się najwyższą aktywnością gospodarczą i kulturalną. Jest ono najczęściej odwiedzane przez mieszkańców i przyjezdnych, dlatego jego przestrzeń ulega większym przemianom niż pozostałe fragmenty miasta (Ślodyczk 2001).

W Katowicach rolę centrum pełni dzielnica Śródmieście. Obszar ten w dużej mierze pokrywa się z pierwotnymi granicami miasta Katowice, przyjętymi w 1865 r. wraz z uzyskaniem praw miejskich, w których znalazły się trzy historyczne osady: Kuźnica Bogucka, wieś Katowice i folwark Karbowa. Struktura morfogenetyczna ukształtowała się w 5 etapach. Obszar ten podlegał wielokrotnym przemianom. Jego początkowe zagospodarowanie przestrzenne (nie licząc pierwotnego, jakie zastali pierwsi osadnicy) było związane z rolnictwem i kuźnictwem. Pierwsze przemiany wyzwolił rozwój hutnictwa i dążenie właścicieli bogatszych mieszkańców Katowic do utworzenia miasta. Kolejne zmiany były związane z rosnącą rangą tego miasta, które najpierw stało się siedzibą władz gminy, potem powiatu i wreszcie – województwa. Niektóre z tych zmian miały charakter polityczno-ideologiczny, jak likwidacja synagogi w czasie wojny oraz poniemieckich śladów w PRL-u. Wszystkie zaś miały prowadzić do dostosowania przestrzeni miejskiej do aktualnych potrzeb władz miasta i jego mieszkańców.

Rys. 7. a) Galeria sztuki „Gawlikówka” w Giszowcu, b) Filia Muzeum Historii Katowic „Magiel” w Nikiszowcu
Źródło: M. Chmielewska 2012b, Chmielewska 2009.

Najtrwalszym elementem w częstotliwości przemian morfologicznych w Śródmieściu są szlaki komunikacyjne; najstarsze z nich nawiązują do średniowiecznych traktów handlowych i są zachowane do dzisiaj. Także te wytyczone w późniejszych etapach są stosunkowo trwałe, przebudowie podlegały jedynie najważniejsze arterie, które przeważnie poszerzano dla większej przepustowości. Obszarem najintensywniejszych przemian są: teren dawnego stawu kuźniczego, region dworca oraz rynek. Sposób ich zagospodarowania oraz funkcja zmieniały się w przeszłości wielokrotnie, obecnie też są przekształcane (rysunek 8) (Chmielewska 2012a, 2012b).

Rys. 8. a) Dworzec PKP w Katowicach przed przebudową, b) Projekt nowego dworca PKP w Katowicach

Źródło: www.gazeta.pl; rynek-kolejowy.pl.

Rewitalizacja kopalni węgla kamiennego „Mysłowice” w Mysłowicach

Rewitalizacja terenu byłej KWK „Mysłowice” ma ogromne znaczenie dla aktywizacji Śródmieścia i będzie stanowiła ścieżkę proinnowacyjną dla miasta dzięki wprowadzeniu nowych funkcji. Działania rewitalizacyjne mają na celu przekształcenie tego obszaru poprzemysłowego dla centrum handlowego, finansowego, edukacyjno-naukowego oraz zabudowy śródmiejskiej o wielofunkcyjnym charakterze (usługowym i mieszkaniowym). Istotnym założeniem tych działań jest zachowanie i adaptacja zabytkowych obiektów przemysłowych kopalni, która wpisała się w historię Mysłowic, posiada zabytkową infrastrukturę i jest obszarem o ogromnym potencjale. Całym projektem rewitalizacji obszaru (10 ha, w tym 4,4 po kopalni) zajmuje się Polskie Centrum Inwestycyjne SA, które od 2009 r. nawiązuje współpracę z innymi interesariuszami, jak: Stowarzyszenie „Pamięć”, Gmina Mysłowice, Miejskie Przedsiębiorstwo Wodociągów i Kanalizacji Sp. z o.o., Akademia Górniczo-Hutnicza z Krakowa, Akademia Sztuk Pięknych z Krakowa, Akademia Sztuk Pięknych z Katowic.

Wiodąca instytucja (Polskie Centrum Inwestycyjne SA) wystąpiła z pomysłem projektu rewitalizacji obiektu górniczego w oparciu o ocenę pozytywnych i efektywnych przemian innych obszarów postindustrialnych, takich jak:

1. IBAE Emscherpark w Niemczech,
2. Region Hainaut, Pais du Casier w Belgii,

3. Nord Pais de Calais we Francji.

Działania rewitalizacyjne są ukierunkowane na: edukację i naukę, turystykę i rekreację oraz działalność innowacyjną. W ramach tych założeń mają powstać następujące instytucje:

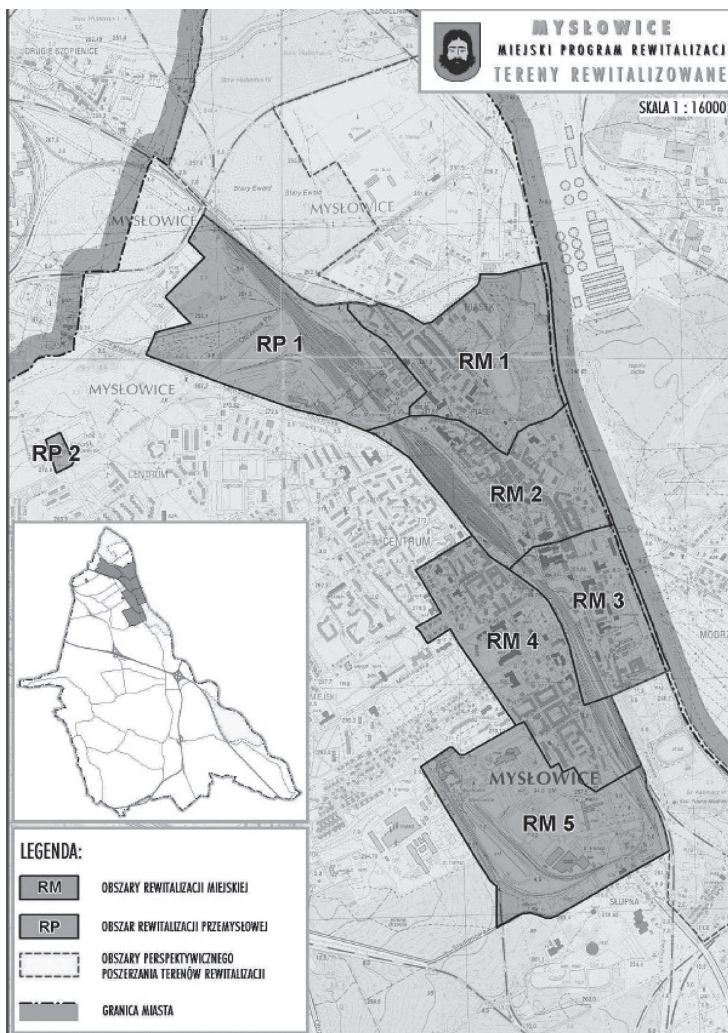
- muzeum, Izba Pamięci i Powstania Śląskiego, miejsca wystawowe, galerie sztuki, centrum edukacyjne z nowymi kierunkami studiów (infrastruktura naukowa);
- centrum sportowo-rekreacyjne z halą narciarską, basenem i boiskami, ścieżki rowerowe, place zabaw, hotele, restauracje (infrastruktura turystyczna);
- parki technologiczne, inkubatory przedsiębiorczości (infrastruktura proinnowacyjna);
- mieszkania pod wynajem, mieszkania na własność, lofty, akademiki (infrastruktura mieszkaniowa i rekreacyjna).

Rewitalizacja KWK „Mysłowice” będzie największym przedsięwzięciem w Polsce. Ambicje inicjatorów i inwestorów przekraczają zamiar stworzenia kolejnego centrum handlowego. Ta inwestycja rewitalizacji obszaru pogórniczego daje ogromne nadzieje na stymulację rozwojową całego miasta, ma być motorem do pobudzenia gospodarki miasta i zapewnienia mieszkańcom wielorodzajowych potrzeb oraz licznych miejsc pracy. Porównując projekt rewitalizacji myślowickiej z rewitalizowaną przestrzenią w postaci Silesia City Center w Katowicach, należy zauważyć, iż wystrzega się utworzenia drugiego takiego centrum handlowo-rozrywkowego ze względu na dużą konkurencję centrów handlowych w otoczeniu Mysłowic. Projekt rewitalizacji KWK „Mysłowice” akcentuje infrastrukturę technologii, innowacyjności i przedsiębiorczości w integracji z infrastrukturą naukową, kulturalną, turystyczną i rekreacyjną. Zaś infrastruktura handlowa ma stanowić tło i tkankę organizacji przestrzeni. Ta inwestycja będzie przeprowadzana na dużej powierzchni o szerokim zakresie nowych funkcji reprezentowanych przez liczne i rozmaite inwestycje usługowe (rysunek 9). Zatem jej zakres czasowy będzie długi, przyrównywany do kompleksowej rewitalizacji w zagłębiu Ruhry, która trwała 20 lat (Miejski program rewitalizacji miasta Mysłowice, 2005–2006).

Zakończenie

Zasygnalizowano pierwsze przykłady strategii rewitalizacyjnej terenów pogórnich w dwóch dzielnicach Katowic (w Dębie i w Bogucicach) według dwóch odmiennych projektów, które zrealizowano na dwóch obszarach pogórnich węgla kamiennego kopalni „Kleofas” i „Katowice”. Te kopalnie, usytuowane prawie w centrum miasta, stanowiły przez kilkadziesiąt lat nieodłączny element krajobrazu miejskiego i były miejscem pracy górników tego regionu oraz źródłem egzystencji ich rodzin. Losy pokoleń górników były związane z tym terenem.

Projekt pierwszy realizowany na obszarze byłej kopalni „Kleofas” („Gottwald”) może już służyć jako przykład udanej procedury rewitalizacyjnej. Powstałe tu Silesia City

Rys. 9. Obszar Mysłowic objęty programem rewitalizacji, w tym tereny kopalni Mysłowice (RP1 i RP2)

Źródło: Miejski program rewitalizacji dla miasta Mysłowice na lata 2008–2013, s. 77.

Center, które połączyło nowoczesną zabudowę z istniejącą wieżą kopalnianą i starymi budynkami maszynowni, jest sukcesem architektury oraz kultury dzielnicy, miasta i regionu. Wieże kopalniane są nierozzerwalnym elementem krajobrazu kulturowego Śląska, jego symbolem, bowiem gdzie wieża – tam jest lub była kopalnia, dlatego zachowanie tych budowli wpisuje się w aspekt kulturowy tego regionu. To Centrum stało się również czynnikiem dynamizującym rozwój dzielnicy Dąb. Biegnąca wzdłuż tej dzielnicy nowoczesna Drogowa Trasa Średnicowa wymogła modernizację terenu po obu jej stronach. Atrakcyjność miejsca (blisko centrum miasta) i dobre połączenia komunikacyjne

z sąsiednimi miastami przyciągają wielu inwestorów, czego przykładem jest budowa osiedla „Dębowe Tarasy” (1000 mieszkań). Razem z projektem przyszłych biurowców Centrum podkreślają sukces ekonomicznego aspektu rewitalizacji terenu górniczego w rozwijającej się dzielnicy Dąb. W nowoczesnym centrum usługowo-rozrywkowym znalazło pracę 2500 osób, a więc w tym samym miejscu, choć w innym zawodzie pracują mieszkańcy tego regionu. To świadczy również o sukcesie społecznym tego projektu.

Drugi projekt rewitalizacyjny realizowany w dzielnicy Bogucice na terenie byłej kopalni „Katowice” znajduje się w pierwszej fazie, tj. rekultywacji i organizacji przedsięwzięć rewitalizacji. Zaakceptowany projekt gmachu nowego Muzeum Śląskiego połączy nowoczesną architekturę z istniejącymi obiektami zabytkowymi. Nad całym terenem, podobnie jak w dzielnicy Dąb, góruje zabytkowa, odnowiona już wieża szymbowa jako symbol górniczej tradycji. Ze względu na to, iż drugi projekt jest w trakcie realizacji (stan rewitalizacji udokumentowano i przedstawiono w lutym 2008 r.), to stanowi niejako dokument pionierski dla Katowic, jest kompletną charakterystyką procesu rewitalizacji terenu pogórniczego (od genezy kopalni, jej rozwoju ekonomicznego, technologicznego i społecznego aż do likwidacji).

W podsumowaniu przedsięwzięć rewitalizacyjnych obu terenów pogórnich można stwierdzić, iż odwzorowują one wszystkie etapy egzystencji terenów przemysłowych w przestrzeni miejskiej, a mianowicie: od koegzystencji, poprzez dominację górnictwa do upadku kopalń. Ich likwidacja spowodowała izolację i odrzucenie tej dysfunkcyjnej działalności w strukturze gospodarczej miasta i wprowadzenie do niej nowych funkcji, które w procesie rewitalizacji spowodowały ponowną integrację funkcjonalną i przestrzenną z miastem.

Te projekty dowodzą, iż tereny zdegradowane przez przemysł nie muszą pozostać nieużytkami miejskimi, lecz w drodze rewitalizacji mogą się przekształcić w atrakcyjne obiekty usługowe i tym samym harmonijnie wpisać się w kulturowy krajobraz miasta.

Dynamiczny rozwój gospodarczy Polski i ogromne zapotrzebowanie na tereny pod nowe inwestycje determinuje potrzebę odzyskiwania terenów poprzemysłowych poprzez ich rewitalizację. Uwidacznia się to już w regionie śląskim skupiającym większość przemysłu ciężkiego Polski.

Bibliografia

- Chmielewska M., 2009, *Osiedla i kolonie robotnicze w Katowicach – identyfikacja, rozmieszczenie i stan zachowania*, „Acta Geographica Silesiana” 6, s. 9–14.
- Chmielewska M., 2010, *Rewaloryzacja przestrzeni przemysłowej w miastach konurbacji katowickiej*, [w:] *Wartościowanie współczesnej przestrzeni miejskiej*, red. M. Madurowicz, Wyd. WGiŚR UW i Urząd m. Warszawy, Warszawa, s. 165–173.
- Chmielewska M., 2012, *Morfologiczne przekształcenia przestrzeni miejskiej Katowic*, rozprawa doktorska, WNoZ, Uniwersytet Śląski, Katowice.
- Chmielewska M., 2012a, *Osiedla patronackie jako dziedzictwo kulturowe miasta postindustrialnego – studium przypadków: Giszowiec, Nikiszowiec i Załęże w Katowicach*, [w:] *„Stare i nowe” problemy badawcze w geografii społeczno-ekonomicznej*, z. 3, red. S. Sitek, PTG Oddział Katowicki, UŚ WNoZ, Sosnowiec, s. 63–76.

- Chmielewska M., 2012b, *Current changes in morphology of the city center of Katowice*, „Acta Geographica Silesiana” 11, s. 5–14.
- Cullingworth B., Nadin V., 2006, *Town and country planning in the UK*, Routledge, London.
- Dulias R., Kupka R., 2002, Środowisko geograficzne, [w:] *Katowice – przyroda miasta*, Wyd. Kubajak, Katowice, s. 9–18.
- Kaczmarek S., 2001, *Rewitalizacja terenów poprzemysłowych. Nowy wymiar w rozwoju miast*, Wyd. UŁ, Łódź.
- Kalisz S., 2004, *Opracowanie kryteriów oceny przydatności budynków likwidowanych kopalń do ponownego zagospodarowania. Dokumentacja Głównego Instytutu Górnicztwa*, Katowice, s. 37.
- Lamparska-Wieland M., Waga J., 2003, *Znaczenie hałd poeksploatacyjnych w krajobrazie Górnego Śląska*, „Archiwum Ochrony Środowiska”, No 29, vol. 2, s. 107–113.
- Lang T., 2005, *Insights in the British debate about urban decline and urban regeneration*, Erkner, „Working Paper” Leibniz-Institute for regional Development and Structural Planning.
- Lokalny program rewitalizacji miasta Katowice na lata 2007–2013, załącznik uchwały Rady Miasta, 2007.
- Miejski program rewitalizacji dla miasta Mysłowice na lata 2008–2013.
- Miejski program rewitalizacji miasta Mysłowice, 2005–2006
- Pacione M., 2001, *Urban geography: a global perspective*, Routledge, London.
- Paszkiwicz R., 2006, *Przekształcenie terenu pokopalnianego*, „Czasopisma Techniczne” vol. 8, s. 315–321.
- Rewitalizacja miast w Niemczech*, 2009, red. M. Bryx, A. Jadach-Sepioło, Kraków, s. 15–41.
- Skalski K., 2009, *Rewitalizacja we Francji. Zarządzanie przekształceniami obszarów kryzysowych w miastach*, Instytut Rozwoju Miast, Kraków, s. 19–90.
- Skowrońska A., 2012, *Rewitalizacja przestrzeni miejskiej Mysłowic*, praca magisterska WNoZ, Uniwersytet Śląski.
- Ślodyczek J., 2001, *Przestrzeń miasta i jej przeobrażenia*, Wydaw. Uniwersytetu Opolskiego, Opole. Studia i monografie, nr 298, s. 89–102.
- Szajnowska-Wysocka A., 2006, *Europeizacja przestrzeni kulturowej Górnego Śląska*, [w:] *Problemy środowiska i jego ochrony*, red. M. Nakonieczny, S. Migula, Centrum Studiów nad Człowiekiem i Środowiskiem, Uniwersytet Śląski, Katowice, s. 213–233.
- Szajnowska-Wysocka A., 2008, *Rewitalizacja obszarów pogórnicznych (na przykładzie KWK „Katowice-Kleofas”)*, [w:] *Geograficzne aspekty antropopresji*, red. D. Absalon, A. Hibszer PTG, Sosnowiec, s. 115–120.
- www.katowice.eu/pl/nasze-miasto/projekty-rewitalizacji-w-Katowicach.htm
- www.nikiszowiec.katowice.pl

REWITALIZACJA PRZESTRZENI MIEJSKIEJ W KONURBACJI GÓRNOŚLĄSKIEJ

ABSTRAKT: W artykule omawia się pierwsze przykłady strategii rewitalizacyjnej terenów pogórnicznych w Katowicach i w Mysłowicach według odmiennych, będących na różnych etapach realizacji, projektów rewitalizacji. Przedstawia się zatem:

1. charakterystykę przekształcenia terenu poprzemysłowego po kopalni „Kleofas”, który ponownie z nową funkcją służy mieszkańcom miasta, konurbacji i regionu;
2. scenariusz rozwiązań rewitalizacyjnych terenu po kopalni „Katowice” dla użyteczności publicznej (usługowej) z zachowaniem zabytkowych obiektów kopalnianych;
3. potrzebę rewitalizacji innych terenów poprzemysłowych i miejskich oraz opracowanie programu sukcesji funkcji na terenach zdegradowanych.

Te przedsięwzięcia rewitalizacyjne odzworowują wszystkie etapy egzystencji terenów przemysłowych w przestrzeni miejskiej, tj. od koegzystencji poprzez dominację górnictwa do upadku kopalń. Ich likwidacja spowodowała izolację oraz odrzucenie tej dysfunkcyjnej działalności w strukturze gospodarczej miasta i wprowadzenie nowych funkcji, które w procesie rewitalizacji spowodowały ponowną integrację funkcjonalną i przestrzenną z miastem.

SŁOWA KLUCZOWE: rewitalizacja, tereny poprzemysłowe, przestrzeń miejska, krajobraz kulturowy, konurbacja górnośląska

